

İDEALİST BİR MÜCADELE ADAMI:

TEŞKİLAT-I MAHSUSA BAŞKANI TUNUSLU ALİ BAŞHAMBA-II*

SEZAİ BALCI - MUSTAFA BALCIOĞLU

Tunus'taki Fransız yönetimine ve baskısına karşı olan birçok Tunuslu 1909-1914 arasında İstanbul'a göçmek zorunda kalmışlar, bu tarihlerde İstanbul adeta Tunuslu göçmenlerin sığınağı haline gelmiştir. İstanbul'da bulunan Tunuslular, Cezayirlilerle birlikte 1910 yılında "Tunuslular ve Cezayirliler Dostluk ve Kardeşlik Cemiyeti"ni de kurmuşlardır. İstanbul'a iltica edenler arasında Ali Başhamba'nın yanı sıra Şeyh Salih Şerîf, Şeyh İsmail Seftâyihî, Şeyh Hâdir b. Hüseyin, Şeyh Abdülaziz el- Talibî gibi din adamları ve bilginler de bulunmaktadır.

İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ

Adliye ve Mezahib Nezareti Heyet-i Teftişîye Başkanlığı ve Şura-yı Devlet Azalığı

İstanbul'a gelen Tunuslu ve Cezayirli siyasi göçmen grubu Kuzey Afrika'daki Fransız egemenliğine karşı devlet, toplum ve basın organlarında yoğun faaliyetlerde bulunmuşlardır. İttihad ve Terakki Partisi'nin Türkçülük yanında İslamcılık hareketlerini de desteklemesi İstanbul'da bulunan Tunuslular tarafından oldukça iyi karşılanmıştır.¹

Ali Başhamba, kısa bir süre Paris'te kaldıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da İttihad ve Terakki mensupları tarafından oldukça iyi karşılanan Ali Başhamba aynı zamanda İstanbul'da Libyalı Süleyman el-Bârûni ve Lübnanlı Emir Şekip Arslan gibi çok sayıda Müslüman liderle de bir araya gelmiştir. Bu atmosfer içinde Ali Başhamba, Tunus için çalışmaya devam etmiştir. Tasvir-i Efkâr ve Vatan gibi gazetelerde yazdığı pek çok sayıdaki makalelerde Osmanlı Devleti'nin Tunus, Cezayir, Tripolis ve Fas'a yeniden egemen olması gerektiğini dile getirmiştir.²

Daha sonra Osmanlı bürokrasisi içine girecek olan Ali Başhamba'yı Şeyh Muhammed Abduh'un öğrencisi Emir Şekip Arslan, Osmanlı yöneticileriyle tanıştırmıştır.³ Buna mukabil İngiliz istihbarat raporlarındaki bir bilgi, Ali Başhamba'nın Şeyh Abdülaziz Çaviş'in daveti ile İstanbul'a geldiğini bildirmektedir. Yine Çaviş'in yardımıyla Osmanlı Temyiz Mahkemesi üyeliğine 50 sterlin maaşla atandığı, ardından yüksek bir ücretle devlette konsey üyesi olduğu da aynı belgede anlatılmaktadır.⁴ Şu halde Ali Başhamba'nın Lübnanlı Emir Şekip ve aslen Tunuslu olan Abdülaziz

Çaviş'in referansıyları İttihatçı mahfillere girdiği açıktır.

Emir Şekip Arslan ve Abdülaziz Çaviş'in delaletiyle İttihatçılar tarafından desteklenen Ali Başhamba, Osmanlı bürokrasisi içinde Adliye ve Mezahib Nezareti, Şura-yı Devlet ve Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışmıştır. İlk olarak İstanbul'a geldikten sonra Adliye ve Mezahib Nezareti bünyesinde oluşturulan Heyet-i Teftişîye Riyaseti refakatine 22 Eylül 1913'te Esad, Feyzi Daim ve Mehmed Tahir beyler ile birlikte atanmıştır.⁵ Heyet-i Teftişîye Riyaseti'nde yaklaşık üç ay kadar çalıştıktan sonra ayrılmış ve yerine 28 Aralık 1913'te kendisi gibi Paris Hukuk Fakültesi'nden mezun olan Hüsameddin Haydar Bey getirilmiştir.⁶ Ali Başhamba başta olmak üzere İstanbul'a gelen bazı Tunusluların himaye edilerek resmi görevlere atanması Fransız Büyükelçisi Bompard'ın itirazlarına yol açmışsa da⁷ daha sonraki gelişmelerden Fransızların itirazının dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. Fransa'nın itiraz ettiği hususlar aslında devlet politikasıydı. Buna göre, Osmanlı Devleti Tunus'taki Fransız egemenliğini hiç tanımamış olduğu için, İstanbul'a gelen Ali Başhamba gibi Tunuslular hiçbir tabiiyet

Tunus'u terk etmek zorunda kalan Ali Başhamba bir süre Paris'te kaldıktan sonra İstanbul'a gelir.

işlemi yapılmaksızın devlet hizmetinde görevlendirilmişlerdir.⁸

Ali Başhamba, Heyet-i Teftişîye başkanlığından ayrılmasından 10 gün sonra 8 Ocak 1914'te Şura-yı Devlet azalığına atanmıştır.⁹ Ali Başhamba bu dönemde Şura-yı Devlet'te Defter-i Hakani Emini Mahmud Esad Efendi, Adliye Nezareti müsteşarlığından istifa etmiş olan Sadeddin Bey, Maliye'den Haşim Bey ile İstanbul ve Paris Hukuk Fakültesi mezunu Haşim beylerle birlikte çalışmıştır. Türkçeyi İstanbul'a geldikten sonra öğrenmeye başlayan Ali Başhamba'nın resmi müzakerelerde Fransızca söylemesine müsaade edilmiştir. Bu dairedeki görevi esnasında Doğu ve Batı kültürlerine hâkimiyetinden pek çok istifade edilmiştir.¹⁰ Halil Mentеше anılarında, bu kadro ile Şura-yı Devlet'in gerek bilgi ve gerek nitelik bakımından oldukça iyi bir duruma geldiğini belirtmektedir.¹¹

Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkîye Dairesi Başkanı

Ali Başhamba'nın yaklaşık 3,5 yıl başkanlığını yürüttüğü Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkîye Dairesi'nin kuruluş tarihi ile ilgili yakın zamana kadar bazı tereddütler vardı. Buna göre; Umumi Harp'te Teşkilat-ı Mahsusa adıyla 1934 yılında Vakit gazetesinde A. Mil imzasıyla tefrika edilen ve daha sonra kitap haline getirilen yazı dizisinde teşkilatın kuruluşunun seferberliğin ilan edildiği günün gecesi gerçekleştiği ifade edilmektedir.¹² Bu ifadeye göre teşkilat, 2 Ağustos 1914'te kurulmuştur. Mütareke'den sonra siyaseten ilga edilen teşkilatın tasfiyesi için 5 Aralık 1918'de¹³ görevlendirilen Süvari Kaymakamı (Yarbay) Hüsametdin Ertürk 1957 yılında yayınlanan anılarında, teşkilatın adının Enver Paşa tarafından bulunduğunu¹⁴ ve kuruluşunun I. Dünya Savaşı'ndan biraz evvel olduğunu anlatmaktadır.¹⁵ 1963 yılında Teşkilat-ı Mahsusa başlıklı bir doktora tezi hazırlayan Philip H. Stoddard, teşkilatın kuruluş tarihini tam olarak saptamanın güç olduğunu ifade ettikten sonra, Tevfik Bıyıklıoğlu'nun Trakya'da Milli Mücadele adlı ese-

rini kaynak göstererek, teşkilatın 5 Ağustos 1914'te resmen kurulduğunu belirtmektedir.¹⁶ Bununla birlikte Teşkilat-ı Mahsusa isminin büyük bir ihtimalle 1913'te ya da Ağustos 1914'te verildiğini düşünmektedir.¹⁷ Mütareke'den sonra oluşturulan Divan-ı Harbi Örfi'nin yargılamaları sırasında Teşkilat-ı Mahsusa ile ilgili birçok husus yargılama konusu yapılmıştır. Bu bağlamda teşkilatın ne zaman ve nasıl kurulduğu sanıklara sorulmuştur. Bir celsede mahkeme reisi "fakat Harbiye Nezareti; resmen bu teşkilatı yapmadan evvel İttihad ve Terakki'ce teşebbüs olunmuş ve fiiliyatda başlanılmış olduğunu söylüyor"¹⁸ diyerek teşkilatın, İttihad ve Terakki Partisi'nin ürünü olduğunu belirtmek istemiştir. Gerçekten de arşivden bulunup Balcıoğlu tarafından yayınlanan bir belge de mahkeme reisinin tespitini doğrulamaktadır. Belgede, Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluş tarihi 17 Kasım 1913 olarak gösterilmektedir.¹⁹

Bu meyanda, Teşkilat-ı Mahsusa'nın teşkili Babiâli Baskını, Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi, Edirne'nin geri alınması, Garbî Trakya Geçici Hükümeti'nin kurulması ve sözü edilen hükümetin dağılması gibi başta Enver Paşa olmak üzere İttihatçıların içinde oldukları bir dizi gelişmeden sonraya tesadüf etmektedir. İslam ve Türk birliğini sağlamaya çalışmanın yanı sıra Osmanlı Devleti'nin bütün kurumlarını ele geçirmek, iktidarını pekiştirmek ve devam ettirmek amacıyla olan İttihad Terakki'nin önde gelen isimleri Talat, Enver, Cemal paşalar için böyle bir örgüt son derece gereklidi. Süleyman Askeri

Bey'in başkanlığında kurulan teşkilatın üyeleri İttihatçı sivil, asker fedailerdi. Teşkilatın kurulmasından sonra Enver Paşa Harbiye Nazırı, Cemal Paşa da önce nafia, ardından bahriye nazırı olmuşlardır. Dolayısıyla İttihatçıların en önemli isimleri olan Talat, Enver ve Cemal paşalar en kritik mevkileri ele geçirmişlerdir. İttihatçıların devleti ele geçirmek için kullandıkları bir araç olan Teşkilat-ı Mahsusa kısa bir süre sonra başlayacak olan I. Dünya Savaşı'yla birlikte Pantürkist ve Panislamist amaçların uygulayıcılığına doğru evrilmiştir.

Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkîye Dairesi'nin I. Dünya Savaşı sırasındaki amacı, Balcıoğlu tarafından yayınlanan bir belgede şu şekilde açıklanmaktadır:

"Alelumum âlem-i İslam ve hükümet-i şarkîye-i İslam'ın inkırazı ile hükümet-i garbiye kuvvetlenmeğe başlamıştır... Hükümet-i Osmaniye'nin ve Şarkın ve alelumum âlem-i İslam'ın Şarkın menfaatine olarak ittihadı ve bunu vücuda getirme kuvveti Osmanlılardaydı. Dost ve düşman Garplı devletler, hükümet-i Osmaniye'nin ve âlem-i İslam'ın ictimai', siyasi, iktisadi işlerinde istiklal hakkını harpten önce anlamışlardı. Bu kuvveti mecmu' etmek ve birleştirmek Osmanlıların menafi-i icabatından olduğu gibi bu heyet-i ittifakiyeyi vücuda getirecek devlet tabiatıyla Devlet-i Aliye olacaktı.

Bu heyet-i ittifakiyeyi vücuda getirmek için Harb-i Umumi'nin bidayetinden itibaren Fas, Cezayir, Tunus, Trablusgarb, Bingazi, Afrika Merkezi, Mısır, Habeşistan, Sudan, Zengibar, Somali, Malay Adaları, Açe Adaları, Belucistan, Afganistan, Çin ve Türkistan-ı Rus, Hive, Rus ve Şimali, Şimal Kafkas ve Azerbaycan, Cenub-i Kafkas, Moğolistan, Kırım, Arnavutluk, Trakya ve Makedonya gibi menatıkda ruhları uyandırmak, İslam'ın parçalanmış, dağıtılan ruhunu yavaş yavaş canlandırmak, hükümetimizin Avrupa'daki ehemmiyet-i siyasiyesini artırmak, Harb-i umumi'den önceki planlarını akamete düşürmek, Harb-i Umumi esnasında imhaya mü-

Teşkilat-ı Mahsusa'nın teşkili, Babiâli Baskını, Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi, Edirne'nin geri alınması, Garbî Trakya Geçici Hükümeti'nin kurulması ve hükümetin dağılması gibi başta Enver Paşa olmak üzere İttihatçıların içinde olduğu gelişmelerin sonrasına tesadüf etmektedir.

Hanedan ve Kamera, Osmanlı Sarayında Portreler, Bahattin Öztuncay

Teşkilat-ı Mahsusa, İttihad Terakki'nin önde gelen isimleri Talat (altta), Enver, Cemal paşalar için son derece gereklidir. Yandaki resim Harbiye Nazırı Enver Paşa, solunda 4. Ordu Kumandanı Ahmed Cemal Paşa ve sağında Harekât Şubesi Müdürü Yarbey İsmet Bey (İnönü) Filistin Cephesi'nde. Arapça'dan tercüme, elyazısı ile: "Saltanat-ı Seniyye'nin büyük rüknü — Allah onları daim etsin". Baskı: "Yüce Saltanatın en nurlu kişisilenveril yüce Osmanlı Devleti'nin güzel yüzü İcmalil Zebdel Bahçesi'nde [Şam] 13 Haziran 1917".

Hanedan ve Kamera. Osmanlı Sarayında Portreler. Bahattin Öztuncay

teallik ittifaklarının izalesini temin için Nezaret-i celileye merbut Umur-ı Şarkıye Dairesi teşekkül etti..."²⁰

Buna göre Teşkilat-ı Mahsusa, Osmanlı Devleti'nin bölünmesine engel olmak, İslam kardeşliği fikri etrafında Müslümanları toplamaya çalışmak, sömürgeci devletlerin amaçlarını akamete uğratmak gibi zor işleri başarmak için kurulmuştur. Nitekim savaş sırasında kısa süre de olsa Süleyman Askeri'nin ve bilhassa Ali Başhamba'nın liderliğinde her türlü operasyona katılmıştır.

Bu bağlamda; Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi ve Almanlarla birlikte teşkil edilen Rauf Bey Müfrezesi de Teşkilat-ı Mahsusa'nın eseridir. Afganistan'ı İngilizlere karşı harbe hazırlamak, buradan Hindistan'da tahriklerde bulunmak amacıyla kurulmuş ve 15 Eylül 1914'te ilk kafiye yola çıkmıştır.²¹ Teşkilat-ı Mahsusa bilhassa Hindistan'da savaş sırasında önemli etkinliklerde bulunmuştur. Bu bağlamda 1915'te 36, 1916'da 25 ayaklanma meydana gelmiştir.²²

Teşkilat-ı Mahsusa'nın başkanı Süleyman Askeri Bey daha savaşın başlangıcında, beraberinde Teşkilat-ı Mahsusa'nın teşkil ettiği Osmancık Gönüllü Taburu olduğu halde Irak'a gelmiştir. Irak ve Havalisi Komutanı olarak İngilizlere karşı burada sa-

vaşmıştır. 13 Nisan 1915'te İngilizlere karşı yapılan saldırılarda uğranılan mağlubiyeti hazmedememiş, üzüntüsünden intihar etmiştir.²³ Teşkilat-ı Mahsusa Irak'taki aşiretlerin İngilizlerin etki alanına girmemesi için Irak uleması ve aşiret önderleriyle ilişkiler kurmuştur.²⁴

1917 yılında Eşref Sencer Kuşçubaşı önderliğinde Yemen'e küçük bir grup gönderilmiştir. Eşref Bey yönetimindeki Teşkilat-ı Mahsusacılar daha önce İngilizlerin altın ve devlet olma vaadiyle etkinlik gösterdikleri Arabistan Yarımadası'nda faaliyet yürütmüşlerdi. Suriye, Lübnan, Mısır savaş boyunca bu örgütün etkinliklerine sahne olmuştur.²⁵

Yine Osmanlı Devleti'nin savaş dışı olduğu bir sırada Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluşu sırasında Süleyman Askeri Bey'den sonra en önemli isim olan Bahaeddin Şakir beraberinde Hilmi, Ruşenî ve Ömer Naci ile birlikte Erzurum'a gönderilmişlerdir. Bu heyet Kafkasya'da Ruslara karşı hazırlıklarda bulunacaklardı.²⁶ Teşkilat-ı Mahsusa Kafkasya'daki etnik grupları Ruslara karşı örgütlemiştir.²⁷ Bilhassa Azeriler Teşkilat-ı Mahsusa ile çok yakın temas kurmuşlardır. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Azerbaycan'a sevk edilecek olan Kafkas İslam Ordusu ile ilgili olarak Azerbaycan'dan gelen heyetin içinde yer alan Naki Keykurun da hatıralarında Harbiye Nezareti başyaveri Kazım (Orbay) Bey'in kendisini Umur-ı Şarkıye Müdürü Ali Başhamba ile tanıştırdığını ve yarım saat kadar görüştüklerinden söz etmektedir.²⁸ Bu yoldaki faaliyetler Bolşevik İhtilali ile birlikte hız kazanmış, Kırım'a,²⁹ Türkistan'a doğru yayılmıştır.³⁰ Bolşevik İhtilali ile Teşkilat-ı Mahsusa Rusya'da yeni bir anlayışla örgütlenmeye girişmiştir. Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkıye Dairesi adına bu işleri yürütmek için Türkistan Türklüğü arasında Kadı Reşid, İstanbul'da Seyyah-ı Şehir, Hatib-i Şehir ve Teşkilat-ı Mahsusa belgelerinde Hoca Abdürreşid İbrahim olarak anılan Türk dünyasının ünlü bilgini görevlendirilmiştir.³¹ Rusya'daki olayları daha iyi takip etmek için Teşkilat-ı Mahsusa İsveç'in başkenti Stockholm'de bir istasyon kurmuştur.³²

KuzeyAfrikadaTeşkilat-ıMahsusa'nın etkili biçimde faaliyet yürüttüğü saha olmuştur. Ali Başhamba'nın Tunuslu olması da teşkilatın buralardaki etkinliğini artırmıştır. Bu meyanda Teşkilat-ı Mahsusa tarafından teşkil edilen takviyeli bir Türk taburu savaş sonuna kadar Trablusgarp'ta kalmış ve yerli mücahitlerle birlikte İngiliz, İtalyan ve Fransız kuvvetlerine karşı savaşmıştır.³³

Savaş içerisinde Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika'da bir saldırı planlamış ve operasyon bölgesi olarak Trablusgarp seçilmiştir. Bu bağlamda

bölgedeki aşiretlerle ilişkiler kuvvetlendirilmiştir. Nitekim Güney Tunus halkı ve Tuaregler arasında Osmanlılara olan bağlılık pekiştirilmiştir. 1917-18 kışında Kuzey Afrika mültecilerinden Ali Başhamba'nın öncülüğünde bir tugay oluşturma çabaları, Başhamba'nın hastalanması üzerine akamete uğramıştır.³⁴

Teşkilat-ı Mahsusa, I. Dünya Savaşı içinde İslam Birliği politikasının gereği olarak özellikle uluslararası toplantılara da iştirak etmiştir. Bu amaçla 27 Haziran 1916 tarihinde Lozan'da başlayan Milliyetler Konferansı'na Teşkilat-ı Mahsusa adına Yusuf Akçura³⁵ katılmıştır. Teşkilat-ı Mahsusa, Almanya'da da etkinliklerde bulunmuştur. Müttefik Almanlar ile İslam Birliği siyaseti etrafında çalışmalar yürütmek üzere Abdülaziz Çavuş, Mehmed Akif, Abdürreşid İbrahim, Şeyh Şerif Tunusî Almanya'ya gönderilmiştir. Abdülaziz Çavuş, tarafından Almanya'da ve İstanbul'da el-Alemü'l-İslamiye (Islamische Welt) dergisi Teşkilat-ı Mahsusa adına çıkarılmıştır.³⁶ Teşkilat-ı Mahsusa Uluslararası Müslüman Birliği'ni de Hıdiv Abbas Hilmi'ye kurdurmuş, bu cemiyet Şubat 1917'de Birleşik Devletler Başkanı Wilson'a savaşta İslam aleyhine faaliyette bulunmamalarını salık vermiştir.³⁷ Diğer taraftan, Berlin'deki Müslümanların sözcüsü olan "Berlin Hindistan İstiklal Komitesi" çatısı altında Almanlarla birlikte faaliyet gösteren Muhammed Abdülcebbar Hayri'ye ve Cihan-ı İslam ve Bağdat'ta Uhuvvet (Brotherhood) gazetelerini çıkaran ve etkili makaleleriyle İslami çevrelerde hatırı sayılan Ebu Said el-Arabî'ye de Teşkilat-ı Mahsusa bütçesinden ödenek de verilmiştir.³⁸ Yine Berlin'de Salih Şerif'in öncülüğünde Ali Başhamba'nın da üyesi görüldüğü "Deutsch-Islamisch Gesellschaft für Islam-kunde" adlı dernek de bu dönemde faaliyete geçirilmiştir.³⁹ Ali Başhamba bu dönemde Osmanlıların Oppenheim'ı olarak anılmaktaydı.⁴⁰

I. Dünya Savaşı sırasında böylesine geniş bir alanda etkinlik gösteren Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkiye Dairesi'ni kimlerin -bilhassa han-

tarihler hususunda açıklık yoktur. Teşkilatın uzun süre başkanlığını yapan Ali Başhamba'nın bu görevinden hiç söz edilmez. Ali Başhamba eserde, Tunus'taki Teşkilat-ı Mahsusa'nın bir üyesi olarak gösterilmektedir.⁴¹ Tarık Zafer Tunaya'nın Türkiye'de Siyasal Partiler başlıklı çalışmasında "başkan olarak Süleyman Askeri Bey'i Halil Bey ve Cevat Bey izlemiştir. Cevat Bey, Teşkilat-ı Mahsusa'nın son başkanı olmuştur" denmektedir. Eserde Ali Başhamba, Hüseyin Tosun Bey'le birlikte Afrika, Trablusgarp masasına bakan kimseler olarak gösterilmektedir.⁴² Yine İngiliz istihbarat raporlarında Harbiye Nezareti İstihbarat Servisi'nin Tunus ve

Teşkilat-ı Mahsusa 1917 yılında Eşref Sencer Kuşçubaşı önderliğinde Yemen'e küçük bir grup gönderir. Kuşçubaşı Eşref.

Kuzey Afrika da Teşkilat-ı Mahsusa'nın en etkili biçimde faaliyet yürüttüğü saha olmuştur. Ali Başhamba'nın Tunuslu olması da teşkilatın buralardaki etkinliğini artırmıştır. Bu meyanda Teşkilat-ı Mahsusa tarafından teşkil edilen takviyeli bir Türk taburu savaş sonuna kadar Trablusgarp'ta kalmış ve yerli mücahitlerle birlikte İngiliz, İtalyan ve Fransız kuvvetlerine karşı savaşmıştır.

gi tarihlerde- yönettiği yakın zamana kadar bilinmemekteydi. Bu hususta yapılan en ciddi araştırmalardan birisi sayılabilecek olan ve daha önce sözünü ettiğimiz Philip H. Stoddard'ın eserinde örgütün Süleyman Askeri Bey'in idaresinde olduğu belirtilmiştir. Fakat Askeri Bey'in görev yaptığı

Cezayir kollarında görevli olduğu bildirilmektedir.⁴³ Hüsamettin Ertürk hatıralarında, Teşkilat-ı Mahsusa'nın başkanları olarak Süleyman Askeri Bey'i, Ali Başhamba'yı ve kendisini saymaktadır. Fakat eserde başkanların görev yaptıkları tarihler yoktur. Her iki araştırmacı da Ertürk'ün eserini gördükleri halde Ali Başhamba'nın teşkilattaki görevinden hiç söz etmemişlerdir. Tunaya, Halil ve Cevat Bey'in de teşkilatta başkanlık yaptıklarını belirtmiştir. Hâlbuki Halil ve Cevat beyler İstanbul Merkez Komutanlığı yapmışlardır. Cevat Bey, Divan-ı Harbi Örfi'deki savunmalarında savaşın başlamasından sonra 1914 yılı Kasım ortalarında Merkez Komutanlığı'na tayin olduğunu Teşkilat-ı Mahsusa'nın evrakını daireler arasında dağıttığını, döndürdüğünü, teşkilatla doğrudan doğruya ilgisinin olmadığını belirtmiştir.⁴⁴ Cevat Bey, Merkez Komutanlığı'nın Harbiye Nezareti'nde bulunan bir daire-

Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluşu sırasında Süleyman Askeri Bey'den sonra en önemli isim olan Bahaeddin Şakir beraberinde Hilmi, Ruşenî ve Ömer Naci ile birlikte Erzurum'a gönderilmişlerdir. Resimde (Hasan) Ruşenî (Barkın) Bey'in Cumhuriyet döneminde çekilmiş bir fotoğrafı.

de Teşkilat-ı Mahsusa'nın da Harbiye Nezareti'nin dışında başka bir yerde görev yaptıklarını söyleyerek teşkilatın ayrı bir yapılanması olduğunu anlatmak istemiştir. Yargılamalar esnasında tutuklulardan Atıf, Teşkilat-ı Mahsusa için özel bir yer tutulduğunu, burasının Nuruosmaniye'de Tasvir-i Efkâr Matbaası'nın karşısında 23 numaralı hane olduğunu bildirmiştir.⁴⁵ Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarının Ali Başhamba ile olan yazışmalarında "Deraliye Nur-ı Osmaniye Tasvir-i Efkâr İdarehanesi karşısında Umur-ı Şarkiye Müdürü Ali Bey Başhamba"⁴⁶ adresinin kullanılması da Atıf Bey'in

Avrupa tarzında teşkil edilmiş bir örgüt olduğu değerlendirmesini yapmaktadır.⁴⁹ Gerçekten de Teşkilat-ı Mahsusa'da Batılı istihbarat örgütlerindeki gibi şubeler ve masalar oluşturulmuştur. Divan-ı Harb-i Örfi yargılamalarında Atıf Bey, teşkilatın kuruluşundan hemen sonra Rumeli, Kafkasya, Afrika-Trablusgarb masalarının faaliyet gösterdiğini söylemektedir.⁵⁰ Ali Başhamba'nın başkanlığı döneminde mevcut yapılanmaya birkaç şube daha ilave edilmiştir. Bu yeni yapılanmada, teşkilatın 1918 yılındaki şekillenmesini gösteren ve Balıoğlu tarafından yayınlanan bir belgeden anlaşıldığına

olmalıdır. Nitekim Divan-ı Harb-i Örfi yargılamalarında, tutuklulardan Rıza Bey ifadesinde, tehirci idare etmek için jandarma kuvvetinin yetersizliğinden dolayı bölgeden seçilen sivilin bu işlerde kullanıldığını, böyle oluşturulmuş birliklere de Teşkilat-ı Mahsusa denildiğini belirtmiştir.⁵²

Kuruluşundan ilga edilinceye kadar çok geniş bir coğrafyada İngilizlere, Fransızlara, Ruslara, İtalyanlara, Bulgarlara, Sırlara, Yunanlara, İtilaf Devletleri'yle işbirliği yapan Araplara, Müttefik olmasına rağmen Almanlara karşı mücadele eden Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkiye Dairesi, muvazzaf veya emekli askerlerden, gönüllülerden, tutuklu ve hükümlülerden, Rus idaresinden kurtulmak isteyen Hristiyan Gürcüler gibi milli unsurlardan insan kaynağı olarak yararlanmıştır. Bilhassa Panislamist ve Pantürkist aydınların yardımıyla amaçlanan hedeflere ulaşmaya çalışılmıştır. Ali Başhamba, Yusuf Şetvan, Köprülüzade Fuad, Abdülaziz Çavuş, Şeyh Salih, Mehmed Akif (Ersoy), Hoca Abdürreşid İbrahim, Cafer Seyit, Hüseyinzade Ali, Akçuraoğlu Yusuf bunların başlıcalarıdır.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın insan kaynağını göstermesi açısından ilginç olan 6 Kasım 1915 tarihli Şeyhülislam Hayri imzalı bir belgede, medrese tahsillerini ikmal eden Karaağaçlı Mehmet Fahreddin, Arnavut ve Boşnak lisanlarına aşina Hafız Şükrü, on sene el-Ezher'de tahsil yaptığı için Arapça tekellüm ve yazmayı bilen Aziziye Hacı Asker ve Tatar şivesine vakıf Kuşçulu Mehmet Emin efendilerin yüksek tahsilleriyle mütenasib bir şekilde göreve alınmaları Harbiye Nezareti'nden istenmektedir.⁵³ Yine 19 Mart 1918 tarihli belgeyi Darülfünun Rusça müderrislerinden Ahmet Samasid kaleme almıştır. Rusça müderrisi, Kafkasya'da Rusların baskıcı siyasetlerinin bura halkı tarafından hoş karşılanmadığını halkın Osmanlı Devleti'ne ve Hilafet'e bağlı bulunduğunu belirttiği yazısının sonunda "oraya yardım ediniz ve beni oraya gönderiniz" demektedir.⁵⁴ Olağanüstü güçlüklerin olduğu bir dönemde Teşkilat-ı Mahsusa adına çalışacak

Adresi ve kadroları aynı kalmakla birlikte 1915 yılının ortalarından sonra Teşkilat-ı Mahsusa'da isim değişikliği yoluna gidilmiştir. Konu ile ilgili 1916 tarihli belgelerde, Teşkilat-ı Mahsusa yerine Umur-ı Şarkiye Dairesi denilmektedir. Teşkilatın isim değişikliğine gitmesinin muhtemel nedenlerinden birisi, Ermeni Tehciri sırasında adının sıkça kullanılması olmalıdır.

verdiği adresi doğrulamaktadır.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kasım 1913'te Enver'in öncülüğünde kurulduğu belirtilmişti. Anılan tarihte Teşkilat-ı Mahsusa, Harbiye Nezareti'ne bağlı değildi. Enver'in 11 Ocak 1914'te İzzet Paşa'nın istifasıyla Harbiye Nazırı olmasından sonra teşkilat sözü edilen nezarete bağlanmıştır. Teşkilatın başkanı olarak Süleyman Askeri'nin rütbeli bir asker olması uygun görülmemiştir. Bu bağlamda, Askeri Bey'in Teşkilat-ı Mahsusa işleriyle daha rahat ilgilenbilmesi maksadıyla bir formül geliştirilmiş, 30 Temmuz 1914'te "siyasetle iştigal ettiği için" emekli edilmiştir.⁴⁷ Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasından sonra teşkilat nezarete bağlanmıştır. Çalışanlarının ve ajanların maaşları ile yayınlanan dergi ve benzeri hizmetler için yapılan masrafların da Harbiye Nezareti tarafından karşılandığı belgelerden anlaşılmaktadır.⁴⁸

Stoddard, Teşkilat-ı Mahsusa'nın

göre dairenin 7 şubesi vardır. Şubelerde de masalar bulunmaktadır. Buna göre 1918'de Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkiye Dairesi'nin yapısı şöyledir:

"Tercüme ve Telif Şubesi
Hindistan, Mısır, Afgan, Arabistan Şubesi
Şark Şubesi
Rumeli Şubesi
Afrika-yı Şarki ve Afrika-yı Garbi Sevkıyat, Umur-ı Tazimiyye, Muamelat-ı Zatiye, Kurye Şubesi
Evrak ve Dosya Şubesi
Muhasebe Şubesi"⁵¹

Adresi ve kadroları aynı kalmakla birlikte 1915 yılının ortalarından sonra Teşkilat-ı Mahsusa'da isim değişikliği yoluna gidilmiştir. Konu ile ilgili 1916 tarihli belgelerde, Teşkilat-ı Mahsusa yerine Umur-ı Şarkiye Dairesi denilmektedir. Teşkilatın isim değişikliğine gitmesinin muhtemel nedenlerinden birisi, Ermeni Tehciri sırasında adının sıkça kullanılması

nitelikli insanların varlığı ve bunların göreve almaktaki isteklilikleri teşkilatın kıymetlendirilmesinde önemli ölçütlerden birisidir. Stoddard da çalışması sırasında görüştüğü ajanların teşkilata mensup olmaktan gurur duyduklarını, bunun da personelin yüksek moralini anlattığını değerlendirmektedir.⁵⁵

Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılananlardan Teşkilat-ı Mahsusacı Atıf Bey, mahkeme reisinin teşkilatın ne zaman fesholdüğüne dair sorusuna verdiği cevapta "biz 331 senesi Nisan nihayetinde dağıldık o tarihte Cezayirli Ali Bey Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından tanzif edildi. O maaş ile yani resmi memur olarak tayin olundu, biz fahri olarak bulunurduk, o zaman bizim de komisyonda vazifemiz nihayet buldu" ⁵⁶ demektedir. Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk üyelerinden Atıf Bey'in sözünü ettiği Cezayirli Ali Bey, Tunuslu Ali Başhamba'dır. Şura-yı Devlet azalığındaki memuriyetine devam ederken 24 Mayıs 1915 tarihinde Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkıye Dairesi'ne atanmıştır.⁵⁷

Süleyman Askeri Bey'in⁵⁸ ölümünden sonra teşkilatın başına niçin Tunuslu Ali Başhamba getirilmiştir? Lübnanlı İttihatçı ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın önde gelen isimlerinden olan Emir Şekip Arslan'ın, Ali Başhamba'yı "İslam âleminin ün yapmış gençlerinden, her konuda yüksek meziyet sahibi ve Tunus'un iftihar ettiği asil evladı"⁵⁹ olarak nitelemesi bize bazı ipuçlarını vermektedir. Benzeri bir değerlendirmeyi İttihatçıların fikir adamlarından Celal Nuri de (İleri), 1913 yılında yayınlanan İttihad-ı İslam adlı kitabında yapmaktadır. Eserinin başlangıcında, beş seneden beri İttihad-ı İslam ile meşgul olduklarını, Mısırlı, Tunuslu, Cezayirli, Faslı, Osmanlı, Hindli, Rusyalı, Çinli İslam Birliği taraftarları ile münasebette bulunduklarını belirten Celal Nuri, kitabına takriz yazan Ali Başhamba'yı şöyle takdim etmektedir. "Ali Başhamba Efendi yalnız Tunus'un değil bütün âlem-i İslam'ın iftihar edeceği ricaldendir. Fransa ve Avrupa ahvalini Garbın Şarkı nasıl telakki ettiğini Başhamba Efendi belki herkesten iyi bilir. Atıye derc ettiğimiz

takriz iddiamızın haklılığına kâfidir". Celal Nuri'nin, Tunus'tan İstanbul'a yakın zamanda mülteci olarak gelen Başhamba hakkında bu tür değerlendirmeleri, onunla ilgili tafsilatlı bilgisi olduğunu göstermektedir. Ali Başhamba sözü edilen takriz yazısında, Panislamizm'in Avrupalılar tarafından uydurulduğunu, İslam kardeşliği fikrinin bir tepki olmadığını "uhuvvet-i İslamiye"nin Allah'ın emri olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁰

Ali Başhamba'nın teşkilatın başına geçirilmeden önce İttihad-ı İslam fikrinin liderlerinden sayılması,

Kazım Karabekir, Enver Paşa'ya Panislamcılarla görüşmesinin doğru olmadığını, bunlara karşı uyanık bulunmasını salık verdiğini söyler.

hem Tunuslu hem de Türk kökenli olması savaştan Osmanlı Devleti'nin bütün stratejik hedeflerine uygun düşmektedir. Ali Başhamba'nın teşkilatın başına getirilmesi hususunda Almanlarla da uzlaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Ali Başhamba'nın teşkilatın başına atanacağı günlerde Alman Dışişleri Bakanlığı'ndaki Doğu İşleri Yöneticisi Baron von Oppenheim 1915 yılı Nisan ayı sonlarında, Başhamba'nın da ileri gelenlerinden olduğu Panislamcı dernek Cemiyet-i Hayriye-yi İslamiye'yi ziyaret etmiştir.⁶¹ Bu ziyaretin hemen ardından Ali Başhamba'nın teşkilatın başına atanması ve von Oppenheim'in başında bulunduğu dairenin adıyla Teşkilat-ı Mahsusa'nın sonraki adının örtüşmesi dikkat çekicidir.

1936-37 yıllarında hatıralarını yayınlayan Muhittin Birgen, Teşkilat-ı Mahsusa'yı "gizli harici siyasetçi" olarak nitelendirmektedir. Birgen, Panislam politikaları konusunda olumsuz düşünmektedir. I. Dünya Savaşı sırasında Enver Paşa'nın isteği ile Ali Başhamba ve Abdülaziz Çavuş gibi İslam ihtilalcilerinin Araplar arasında

"tahrikât" yapmaya çalıştıklarını ve bundan bir yarar sağlanmadığını ifade etmektedir.⁶² İttihatçı Kazım Karabekir Paşa da hatıralarında, Birgen ile aynı kanıyı taşımaktadır. O'na göre Enver'in İslam dünyası ile ilişkisini kuran şubeye gelen birtakım misafirler Harbiye Nazırı'nın "kıymetli vaktini" alıyorlardı. Karabekir bu konuda girişimde de bulunduğunu, Enver Paşa'ya bunlarla görüşmesinin doğru olmadığını, yaverine de Panislamcı misafirlere karşı uyanık bulunmasını salık verdiğini eserinde söylemektedir.⁶³ Başka bir İttihatçı ve Teşkilat-ı Mahsusacı Ali Çetinkaya, An-

kara İstiklal Mahkemesi'nde Teşkilat-ı Mahsusa'nın eski elemanlarından Ömer Rıza'nın (Doğrul) yargılanması sırasında Panislamist önderlerden ve Ali Başhamba'yı İttihatçılarla tanıştıran Abdülaziz Çavuş için "öteden beri Türkiye'de tufeyli olarak geçirmiş bir adam" değerlendirmesi yapmıştır.⁶⁴ Başarısızlıkla biten bir savaşın ardından yapılan bu değerlendirmelere katılmayanlar da vardır. Nitekim bu hususta yapılan en ciddi araştırmalardan olan Panislam Politikaları adlı eserin yazarı Landau, İngiltere ve Fransa'nın, I. Dünya Savaşı sırasında yürütülen Panislamcı propaganda'nın neticelerinden hayli ürktüklerini söyledikten sonra iki ülkenin arşivinin de bu tür bilgilerle dolu olduğunu bildirmektedir.⁶⁵

Ali Başhamba'nın teşkilatı idare ettiği dönemlerde Türk ve İslam dünyasından gelenlerle bizzat görüştüğü daha önce ifade edilmişti. Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkıye dosyalarında bulunan birçok belgede Ali Başhamba imzasına tesadüf edilmektedir. Savaş sırasında Kuzey Afrika'da görev yapan subaylar-

dan Abdurrahman Nafiz (Gürman) "Umur-ı Şarkîye işlerini çeviren Ali Başhamba Bey Tunuslu vatanını çok seven, ahlak sahibi, namuslu bir zattı" demektedir.⁶⁶ Hüsametdin Ertürk, hatıralarında Enver Paşa'nın sakıt padişah II. Abdülhamid'i ziyaretinden sonra, padişahın kendisine bulunduğu nasihatlerini Ali Başhamba ile paylaştığını "ne dersin Ali Bey" dediğini anlatmaktadır.⁶⁷ Ertürk'ün anlattığı anekdot Ali Başhamba ile Enver Paşa arasındaki yakınlığı da göstermektedir. Bununla birlikte, Hüsametdin Ertürk'ün hatıralarında Ali Başhamba'ya hak ettiği yeri verdiği hiç söylenemez. Teşkilatı 3,5 yıldan daha fazla süreyle idare eden Ali Başhamba'ya dair Ertürk'ün hatıralarında, anlattığımız olaydan ve teşkilatın başkanlarını sayarken onun da ismini zikretmesinden başka tafsilat yoktur.

Arşiv belgelerinde Ali Başhamba'nın, teşkilatın başkanlığı ile birlikte Şura-yı Devlet azalığı görevini de yürüttüğü anlaşılmaktadır. Bu meyanda 3 Ocak 1917 tarihli ve Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa imzalı bir belgede "Harbiye Nezareti Umur-ı Şarkîye Müdürü ve Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi azasından Ali Başhempa Bey" denmektedir. Bu yazıda Enver Paşa, Ali Başhamba'ya Umur-ı Şarkîye'de yaptığı hizmetleri için üçüncü rütbeden bir kıta Mecidi Nişanı verilmesini teklif etmiştir. 12 Şubat 1917 tarihinde de söz konusu nişan bir irade ile Ali Başhamba'ya verilmiştir.⁶⁸ Enver Paşa imzalı ve Harbiye Nezareti Muamelât-ı Zatiye Müdüriyeti'ne yönelik 21 Kanun-ı Evvel 1332/3 Ocak 1917 tarih ve 8/10935 sayılı kaleme alınan yazı şu şekildedir:

"Harbiye Nezareti Umur-ı Şarkîye Müdürü ve Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi azasından Ali Başhempa Bey'in Teşkilat-ı Mahsusa umum menâtik-i vezâifi riyasetinde sebk eden hüsn-i hizmetine binaen üçüncü rütbeden Mecidi nişan-ı zi-şanıyla taltifine dair tanzim olunan irade-i seniyye layihası leffen takdim kılınmış olmağla iktizasının ifa ve neticesinin emr ve inba buyurulması babında emr ü فرمان hazret-i veliyyül-emrindir".

Şura-yı Devlet azası iken Adliye ve Mezahib Nazırı Halil Paşa'nın önerisiyle 1 Mayıs 1917'de Adliye ve Mezahib Nezareti Heyet-i Teftişîye Başkanlığı'na atanmıştır.⁶⁹ 12 Ağustos 1918'de yani ölümünden yaklaşık 3,5 ay kadar önce Şura-yı Devlet azası Abdullah Bey'in Şura-yı Devlet Mülkiye ve Maarif Dairesi Reisliği'ne atanmasıyla yerine, Adliye ve Mezahib Nezareti Heyet-i Teftişîye Başkanlığı'nda bulunan Ali Başhamba Bey atanmıştır. Bu atama Ali Başhamba'nın talebi ve Şura-yı Devlet Reisi'nin teklifi ile yapılmıştır.⁷⁰

Ali Başhamba'nın Osmanlı bürokrasisi içinde üstlendiği Şura-yı Devlet azalığı ve Teftiş Heyeti başkanlığı gibi memuriyetlerinin devam etmesi kanaatimizce Umur-ı Şarkîye Dairesi Müdürlüğü kimliğini gizlemek amacıyla hizmet etmektedir. Bununla birlikte Ali Başhamba 25 Ekim 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin hazırlanmasında da bulunmuştur.⁷¹ Kararname, Isparta mebusu Mahmud Esad Efendi'nin başkanlığında oluşturulan bir komisyon tarafından çıkarılmıştır. Komisyonunda Şura-yı Devlet azası olarak bulunan Ali Başhamba'nın yanı sıra, Fetvahaneye mümeyyizlerinden Hafız Şevket Efendi, Menteşe mebusu Mansûrîzâde Said Bey ve Mahkeme-i Evkaf Kadısı Mustafa Fevzi Efendi'den oluşmaktaydı. I. Dünya Savaşı'nın en yoğun hissedildiği bir dönemde hazırlanan bu kararname ile evlilik, boşanma ve diğer aile meseleleriyle ilgili Müslümanlığın, Yahudiliğin ve Hristiyanlığın uygulamaları seküler bir sözleşmeye dönüştürülmüştür.⁷²

VEFATI VE KİŞİLİĞİ

Ali Başhamba, 24 Ekim 1918'de hastalanmış kısa, fakat verimli hayatı 31 Ekim 1918 tarihinde Beşiktaş Akaretler'de bulunan evinde sona ermiştir.⁷³ Aynı gün Daireye Miralay Hasan Tosun Bey memur edilmiştir. 15 Kasım 1918'de Daire ilga edilmiş, tasfiyesiyle de 5 Aralık 1918'de Kaymakam Hüsameddin Bey görevlendirilmiştir.⁷⁴

Mondros Mütarekesi'nin imzasından

hemen sonra vefat eden Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkîye Dairesi'nin Başkanı Ali Başhamba'nın naaşı, Beşiktaş'ta bulunan Yahya Efendi Tekkesi Haziresi'ne defnedilmiştir.⁷⁵ Ölümüne sebep olan sağlık problemi Yakın Tarihimiz dergisinde "anı bir hastalık"⁷⁶ olarak zikredilen İspanyol gribidir (la grippe Espagnole/Spanish flu).⁷⁷ Hatta ölümünün ardından İstanbul'daki İtilaf kuvvetleri ölümün gerçek olup olmadığını anlamak için mezarını açtırarak cesedini teşhis etmişlerdir.⁷⁸

Niyazi Berkes, Ali Başhamba'nın ölümü için "Avrupa devletlerine karşı koyabilecek bir Türkiye özleyen böyle bir adam için beyaz atıyla Selanik'ten gelerek İstanbul'a bir fatih gibi giren Fransız generalini İstanbul sokaklarından geçerken görmek dayanılmaz bir acı olacaktı"⁷⁹ demektedir. Ziadeh, Ali Başhamba'nın Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından bir hafta önce hastalanarak öldüğünü belirterek böylece ona çok büyük bir acı verecek olan "aşağılanmaktan" kurtulduğunu ifade etmektedir.⁸⁰

Daha önce Ali Başhamba'nın çok yakın arkadaşı olduğunu söylediğimiz, İsmail Hami Danişmend, onunla tanıştıkları sırada tek bir kelime Türkçe bilmediğini, fakat Türklükle iftihar ettiğini ve heyecanlandığını belirttikten sonra Başhamba'nın "Şark ve Garp kültürlerini en mükemmel surette cem etmiş, çok mümtaz bir zat" olduğunu söylemektedir.⁸¹

Tunus'un bağımsızlığına kavuşmasından sonra, Cumhurbaşkanı Habib Burgiba ülkesinin kurucu babalarından sayılan Ali Başhamba'yı unutturmamıştır. Burgiba, kemiklerinin Tunus'a gönderilmesi için teşebbüste bulunmuştur. Bu meyanda, Tunus Maslahatgüzarı Fehametdin Arvay'ın yaptığı araştırmalar sonucu Ali Başhamba'nın mezarının Beşiktaş'ta Yahya Efendi Tekkesi Haziresi'nde bulunduğu tespit edilmiştir. Ali Başhamba'nın kemikleri 7 Nisan 1962 tarihinde saat 08.10'da özel bir askeri uçakla Maslahatgüzarı Fehametdin Arvay ve Türk Hava Kuvvetleri'ni temsilen Yarbay Nevzat Dereli'nin

refakatinde Tunus'a yollanmıştır.⁸²

Ali Başhamba kendi vatanının bağımsızlığını göremeden ölmüş olmasına rağmen, Tunus üzerindeki etkileri yaşamaya devam etmiştir. Tunus'ta birçok kuruma, caddeye adı verilmiş olan Ali Başhamba'nın hikâyesi Tunus ve Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başındaki tarihiyle "örtüşmüş" gibidir. Emir Şekip Arslan'ın tarif ettiği gibi "her konuda yüksek meziyet sahibi ve Tunus'un

iftihar ettiği asil evladı"⁸³Ali Başhamba, II. Abdülhamid'le başlayan ve Teşkilat-ı Mahsusa ile sürdürülen İttihad-ı İslam ve Türk Birliği siyasetinin en önde gelen icracılarından birisi olmuştur. Balkan Savaşları'ndan acı bir yenilgi ile çıkan ekonomik, teknolojik, siyasal gücü bulunmayan Osmanlı Devleti'nin, istihbarat örgütü Teşkilat-ı Mahsusa, bilhassa Ali Başhamba'nın başkanlığı döneminde Fas'tan Çin'e kadar olan coğrafyada kamuoyunu etkileme becerisini gös-

termiştir. I. Dünya Savaşı içerisinde Ali Başhamba, son zamanlarda kamu diplomasisi (soft power) olarak adlandırılan yöntemi en başarılı biçimde yürütmüştür.

DİPNOTLAR

- Çetin, "İstanbul'da Tunuslular", s. 63; Perkins, a.g.e., s. 73.
- Ziadeh, a.g.e., s. 86.
- Ziadeh, a.g.e., s. 86; "Tunuslu Hürriyet Mücahidi", s. 379; Gedikli, a.g.m., s. 53; Bununla birlikte Ziadeh, yine 1911 Trablusgarp Savaşı'nda Ali Başhamba ile Türk subaylarının birlikte çalıştıklarını ve Ali Başhamba'nın Türk subayları ile Paris Elçiliği arasındaki haberleşmenin bağlantı noktası olduğunu ifade etmektedir. Ziadeh, a.g.e., s. 83.
- Bülent Özdemir, *İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye*, İstanbul 2008, s. 26.
- BOA. İ. AZN. No:113/1331 L. 06. 9 Eylül 1329/22 Eylül 1913; Tunşer-Zanetti, a.g.e., s. 141; Ziadeh bu memuriyetini Adalet Bakanlığı meclis üyesi olarak göstermektedir. Ziadeh, a.g.e., s. 87.
- BOA. İ. AZN. No:115/1332 M. 29. 16 Kanun-ı Evvel 1329/28 Aralık 1913.
- Çetin, "XIX. Yüzyılda Osmanlı-Tunus İlişkileri ve Bazı Tunuslu Şahsiyetler", s. 4.
- İsmail Hami Danişmend, "Tunus'a Karşı Olan Tarihi Borcumuz", *Milliyet*, 28 Ocak 1952.
- BOA, *İradeler Şura-yı Devlet* (I. ŞD), No:122/1332/S-1. 10 Şafer 1332/8 Ocak 1914, Ali Başhamba'nın 12 Ağustos 1918'de ikinci defa Şura-yı Devlet azalığına atanması da bu bilgiyi doğrulamaktadır. Halil Menteşe ise anılarında Ali Başhamba'nın 1913 yılında Şura-yı Devlet'e aza olarak atadığını belirtmektedir. [Menteşe], a.g.e., s. 162; Tunşer-Zanetti, a.g.e., s. 141; Ziadeh, a.g.e., s. 87.
- İsmail Hami Danişmend, "Ali Başhamba'nın Yaktığı Ateş", *Milliyet*, 18 Ocak 1952.
- [Menteşe], a.g.e., s. 162; Şeker, 1916 yılında Hariciye Nezareti'nde çalıştığını ve Sadaret Müsteşarlığı'na kadar yükseldiğini söylüyorsa da (Şeker, a.g.m., s. 382) Ali Başhamba ile ilgili belge ve anılarda böyle bir bilgi bulunmamaktadır.
- Arif Cemil, *Teşkilat-ı Mahsusa*, İstanbul 1997, s. 9.
- ATASE Arşivi, k. 1789, d. 79, f. 13.
- Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, (Hazırlayan Samih Nafilez Tansu), İstanbul 1969, s. 7.
- Ertürk, a.g.e., s. 115.
- Stoddard, a.g.e., s. 47.
- Stoddard, a.g.e., s. 7.
- Akçam, a.g.e., s. 345.
- Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, Ankara 2001, s. 2.
- Balcıoğlu, a.g.e., s. 2-4.
- Balcıoğlu, a.g.e., s. 67-93.
- Mim Kemal Öke, *Hilalet Hareketleri*, İstanbul 2005, s. 54.
- Balcıoğlu, a.g.e., s. 13-14.
- Balcıoğlu, a.g.e., s. 129-156.
- Stoddard, a.g.e., s. 140-141.
- Mustafa Balcıoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Girişinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1985, s. 133.
- Balcıoğlu, a.g.e., s. 157-168.
- Naki Keykurun, *Azerbaycan İstiklâl Mücadelesinden Hatıralar (1905-1920)*, Ankara 1998, s. 99.
- Balcıoğlu, a.g.e., s. 113-128.
- ATASE Arşivi, k.1846 d. 79 f. 8-10.
- Balcıoğlu, a.g.e., s. 34-42.
- Balcıoğlu, a.g.e., s. 166.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI. Hicaz, *Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı*, Ankara 1978, s. 36.
- Ziadeh, a.g.e., s. 87.
- Vahdet Keleşyılmaz, "Yusuf Akçura ve 1916 Lozan Milliyetler Konferansı", *Türkler*, XVIII, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara 2002, s. 460-463.
- Balcıoğlu, a.g.e., s. 44-45.
- Jakob M. Landau, *Pan-İslam Politikaları*, (Çev. Nigar Bulut), İstanbul 2001, s. 135.
- Vahdet Keleşyılmaz, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, Ankara 1999, s. 70, 120-123.
- Landau, a.g.e., s. 135.
- <http://www.geschichte-transnational.elio-online.net/rezensionen/id-12294> (19.03.2010).
- Stoddard, a.g.e., s. 53.
- Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, III, İstanbul 1989, s. 277-278.
- Özdemir, a.g.e., s. 26.
- Taner Akçam-Vahakn N. Dadrian, *Tehcir ve Taktik Divan-ı Harb-i Örgü Zabitları*, İstanbul 2010, s. 281-282.
- Akçam, a.g.e., s. 390.
- Hamit Pehlivanlı, "Osmanlılarda İstihbaratçılık", *Türkler*, XIII, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara 2002, s. 666, not 82.
- Balcıoğlu, a.g.e., s. 13.
- ATASE Arşivi, kls. 1839, ds. 49, fhr. 1. 33. 34. 44.
- Stoddard, a.g.e., s. 7.
- Akçam, a.g.e., s. 291.
- Balcıoğlu, a.g.e., s. 4-7.
- Akçam, a.g.e., s. 397.
- ATASE Arşivi, kls. 1849, ds. 100, fhr. 1.
- ATASE Arşivi, kls. 1842, ds. 65, fhr. 2-4.
- Stoddard, a.g.e., s. 51.
- Akçam, a.g.e., s. 291.
- Balcıoğlu, a.g.e., s. 4.
- Süleyman Askeri Bey'in biyografisi için bkz, Balcıoğlu, a.g.e., s. 13-14.
- Emir Şekip Arslan, *Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı*, (Çev. Aziz Akpınarlı, Yay. Haz. Mehmet Akiş Bal), İstanbul 2005, s. 47.
- Celal Nuri İleri, *İttihad-ı İslam, Yeni Osmanlı Matba'ası*, İstanbul 1331, s. 388-395.
- Landau, a.g.e., s. 120.
- Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de 10 Sene*, I, (Yay. Haz. Zeki Arkan), İstanbul 2006, s. 112, 300.
- Aktaran Mim Kemal Öke, *Gazi ve Süfi Ömer*
- Fevzi Mardin, İstanbul 2009, s. 58.
- Ankara İstiklal Mahkemesi Zabitları, (Haz. Ahmet Nedim), İstanbul 1993, s. 80.
- Landau, a.g.e., s. 150.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI. Hicaz, *Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı*, s. 36.
- Ertürk, a.g.e., s. 167.
- BOA, DUT, No:61/51, 21 Kanun-ı Evvel 1332/3 Ocak 1917 tarihli Enver Paşa'nın yazısı ile 30 Kanun-ı Sani/12 Şubat 1917 tarihli irade.
- BOA, DUT, 50/50, 1 Mayıs 1333/1917.
- BOA, DUT, 39/24, 11 Ağustos 1334/1917 tarihli Şura-yı Devlet Reisi'nin yazısı ve 12 Ağustos 1334/1918 tarihli irade; Ziadeh *Hariciye Nezareti ve Sadaret danışmanlığı* (Ziadeh, a.g.e., s. 87), Zirikli ise *Hariciye ve Sadaret Müsteşarlığı'nda* (ez-Zirikli, a.g.e., s. 72) bulunduğunu yazıyorsa da incelediğimiz kaynaklarda ve belgelerde böyle bir bilgi bulunmamaktadır.
- Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin hazırlanışı için bkz., [Menteşe], a.g.e., s. 227.
- Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Jahudiler*, (Çev. Meriç Sobutay), İstanbul 2008, s. 366.
- Bazı araştırmacılar ölüm tarihi hakkında farklı bilgiler vermektedirler. Incelediğimiz kaynaklarda Ali Başhamba'nın ölüm tarihini Berkes (a.g.e., s. 141) ve Tunşer-Zanetti (a.g.e., s. 155) 30 Ekim 1918; Ziadeh (a.g.e., s. 87) Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan bir hafta önce; Mahjoubi (a.g.e., s. 125, n. 208) 29 Ekim 1918; Şeker (a.g.m., s. 382) Ekim 1918; Çetin ("İstanbul'da Tunuslular", s. 64) 13 Kasım 1918 olarak belirtmişlerdir.
- ATASE Arşivi, kls. 1846, ds. 79, fhr. 13.
- "Tunuslu Hürriyet Mücahidi", s. 380.
- "Tunuslu Hürriyet Mücahidi", s. 380.
- Darghouth, a.g.e., s. 63.
- "Tunuslu Hürriyet Mücahidi", s. 380.
- Berkes, a.g.e., s. 155.
- Ziadeh, a.g.e., s. 87.
- İsmail Hami Danişmend, "Ali Başhamba'nın Yaktığı Ateş", *Milliyet*, 18 Ocak 1952.
- "Tunuslu Hürriyet Mücahidi", s. 379; Berkes, a.g.e., s. 156; Milliyet gazetesinin 8 Nisan 1962 tarihli nüshasında "Tunus Mücahidinin Kemikleri Gönderildi" başlığıyla verilen haberde, "1918 yılında İstanbul'da vefat eden Tunus mücahitlerinden Ali Başhamba'nın kemikleri dün sabah askeri bir uçakla Tunus'a yollandı. Tabutta sabaha kadar ihtiram nöbeti tutuldu" denmektedir. Akçam gazetesinde de yine aynı tarihli nüshasında haberi "Tunuslu Mücahidin Cesedi Gönderildi" başlığıyla vermiştir.
- Arslan, a.g.e., s. 47; Erol Cihangir, Emir Şekip Arslan ve Şehid-i Muhterem Enver Paşa, İstanbul 2005, s. 116.